

In louche gezelschap

Voor Elly Willink

In louche gezelschap

*Leven en werk van de broodschrijver
Philippus Verbrugge (1750-1806)*

PIETER VAN WISSING

Hilversum
Verloren
2018

Op het omslag: de lichtmis; Voortaan ik lichtmis blijf, Gij waart een uur mijn wijf / L'Inconstant.
Un'heure etiez ma femme pour eteindre ma flamme; circa 1700. Gravure van Abraham Allard
(collectie Stadsarchief Amsterdam nr 010097007070).

ISBN 978-90-8704-669-9

© 2018 Pieter van Wissing & Uitgeverij Verloren bv
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum

Opmaak: Rombus, Hilversum
Omslagontwerp: Frederike Bouten, Hilversum
Druk: Wilco, Amersfoort

No part of this publication may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoud

Tijdslijn	7
Inleiding	
1 Soldatenjong en beursstudent. <i>Deventer en Leiden 1750-1776</i>	9
Soldatenjong 11 Bursaal in Leiden 12	
2 Predikant. <i>Koedijk en Den Haag 1777-1780</i>	23
Beroepen in Koedijk 23 Een weesjongen als splijtzwam 25 De classis besluit 27 Voor het wereldse gerecht 33 Op appel bij de synode 35 Een smadelijke afrocht 39 Testamentaire rivaliteit 43 Het gezin Neomagus-Verbrugge 45	
3 Broodschrijver. <i>Delft 1781-1782</i>	49
Gezagscrises en oorlog 49 Een patriotse arts 51 Tzlauski versus Sphthasha 55 De werken van A. Contraduc 62 Broodschrijvers 67	
4 Journalist. <i>Den Haag 1782-1783</i>	70
Een miraculeuze ontsnapping 70 Een Drentse aartsintrigant 72 De wording van een weekblad 74 Drukkersgeheimen 76 'Turbateurs van de gemeene rust' 78 Olivier, Verbrugge en Duserson 81 Zelandus versus Zelandus 84 De opvattingen van een journalist 88 Lof en kritiek 94	
5 Gedetineerde. <i>Delft 1783-1784</i>	102
Nummer 81 102 In arrest 105 Haring en wittebrood 107 Rekestreeren in Delft 113 Tussen booswichten, dieven en moordenaars 116 Toeristische attractie 118 Bilderdijk op het matje 122 In hoger beroep 125 Leerrede voor blinde landgenoten 127 Terugblik en vooruitzicht 131	
Intermezzo: Thomas Isac de Larrey en Jacob Carel Reigersman	133
6 Chanteur. <i>Delft 1784-1785</i>	138
Hoe een stadhouder te verdedigen 138 Nummer 9 141 Afgeperst pensioen 144 Judasknepen 147 'Een slegt en gevaarlijk man' 148 Opnieuw voor het Delftse gerecht 153 Gratificatie en verbanning 156	

7	Intrigant. <i>Den Haag, Ginneken, Waalwijk, Besoyen en Orsoy 1785-1794</i>	158
	Promotie in Duisburg 158 Een spraakmakend huwelijk 160 De waare vryheid 162 Een gevaarlijk mens en zijn karaktermoordenaars 166 Ampele memorie en Korte remarques 168 Misleidende Copien 170 Bende in Brabant 173 Patriottenjager 178 Fraude in Besoyen 180 Ontslag van rechtsvervolging 182 Een wanhopige memorie 183	
8	Banneling. <i>Amsterdam, Nordhorn en weer terug (1795-1806)</i>	187
	Een wolf in schaapskleren 187 Historie der politieke eeden 190 Duurzame staatsinrichting 195 Een tweede druk van de Verhandeling 204 De jonge Argus 209 Een poetzige wijsgeer 217 Op de vlucht voor Themis 221 Oranje tot de dood 226 Uitlui 228	
	Bijlage 1: Genealogie Verbrugge(n)	232
	Bijlage 2: Bibliografie van Philippus Verbrugge	234
	Noten	240
	Archivalia, bronnen en literatuur	256
	Illustratieverantwoording	263
	Index van personen	267

Tijdlijn

- 1750 Philippus Verbrugge gedoopt te Deventer
1771 schrijft zich in voor de studie theologie in Leiden
1776 Amerikaanse Onafhankelijkheidsverklaring
1778 beroepen als predikant in Koedijk
1780-1784 Vierde Nederlands-Engelse (zee)oorlog
1781 *De patriottische artz*: debuteert als schrijver
1782 – redigeert weekblad *De post naar den Neder-Rhijn*
– Staten van Holland deporteren hem als predikant
– wordt betaald als schrijver voor Oranje
1783 gearresteerd te Delft
1784 – ontslagen uit zijn detentie
– redigeert weekblad *De hardloper van staat*
– poogt stadhouders af te persen
1785 proces te Delft
– afkoop en verbanning uit Holland
– promoveert in de rechten te Duisburg
– huwt Christina Jonas in Den Haag
1786 stuurt apologie Ampele memorie aan prinses Wilhelmina
1787 – publiceert *De waare vryheid* in eigen beheer
– anonieme publicatie *Copien van echte stukken*
– verklikt patriotten in Brabant
– patriotse revolutie met hulp van Pruisen neergeslagen, duizenden patriotten vluchten naar Vlaanderen en Frankrijk
1788 betrokken bij onderzoek dorpsfraude in Besoyen
1789 – ontslagen van alle lopende rechtsprocedures
– revolutie in Frankrijk
1794 schrijft apologie Memorie voor Willem v en Wilhelmina
1795 Bataafse Republiek uitgeroepen, Willem v vlucht naar Engeland, patriotten keren terug
1796 – oprichting Nationale Vergadering; scheiding kerk en staat
– publiceert *Verhandeling over politieke eden*
– gearresteerd in Amsterdam; ontslagen uit detentie
1797 – publiceert *Verhandeling over duurzame staatsinrichting*
– gearresteerd in Amsterdam; wordt veroordeeld tot vijf jaar rasphuis en twaalf jaar verbanning
1806 overlijdt te Amsterdam

Inleiding

Delft november 1783. In het cellencomplex onder het stadhuis zit slechts één gevangene. Die zit er al maanden zonder dat hem iets ten laste is gelegd. Aan een vriend schrijft hij:

Amice! – Ik blijf al gedurig in de zelvde gemoedsgestelheid, waar in ik was, toen ik mijn laatsten brief aan U schreef. – Mijn hart en wil zijn wel goed, maar ik kan niet meer; – Ik heb te veel – te lang geleeden. Men erkend dit zelv, men heeft het al lang erkend, en evenwel helpt men mij nog niet. – Het recept van geduld heb ik nu al zo lang gebruikt, dat ik het niet langer kan inkrijgen. Myn hart kruipt er hoe langs hoe meer tegen op, en maakt mijn gegrond misnoegen al meer en meer gaande. Mijn God, had ik dat ooit kunnen geloven!

Is de gevangene wel zo onschuldig als hij zich voorgeeft?

Elke eeuw kent figuren die hun leef-tijd opschudden, de wenkbrauwen van hun tijdgenoten doen fronsen, meer ergernis dan sympathie opwekken, ja zelfs haat om na hun dood tot contemporaine opluchting in de vergetelheid te verdwijnen. Sommige leven na hun dood nog even na, maar het beeldscherm gaat na verloop van tijd onverbiddelijk op zwart.

Over Philippus Verbrugge (1750-1806), een even intrigerende als complexe en weerbarstige persoonlijkheid, gaat dit boek. De rafels van de zelfkant van de achttiende-eeuwse samenleving hangen aan zijn leven als schilfers aan een huid. Een leven dat begint in de nasleep van een oorlog en waarin de strijd om het bestaan hem nooit rust gunt. Zijn publiekelijk falen, de basis voor hardnekkige, kwaadaardige beeldvorming, staat in schril contrast met zijn uiterst positief zelfbeeld. Van beide zal hij niet loskomen. Hij en zijn tijdgenoten moeten leven of overleven in een tijd die meer politieke veranderingen kende dan wij ons kunnen voorstellen. Zij doen dat elk op hun eigen manier – Verbrugge dus ook. Hij schreef de brief waaruit ik citeerde.

Veel van wat Verbrugge aanpakt mislukt. Er is om hem vooral en voortdurend spanning tussen letteren en samenleving, botsingen tussen opvattingen en gedrag, conflicten om moedwillig misverstand en naïef geloof. Vaak weet hij zich uit een moeras van tegenslagen te trekken – nooit ver weg van een volgend debacle. Onschuldig slachtoffer, vermoorde onschuld, Barbartje avant la lettre, het zijn rollen die hem passen.

Mijn antiheld Philip Verbrugge komt tot leven bij de gratie van stadsarchieven, kerkenraadsnotulen, klassicale acta, notariële bescheiden, rechtbankverslagen en -von-

nissen, getuigenissen en in talloze eigentijdse en latere bronnen, zoals gedichten, pamfletten en artikelen in kranten en tijdschriften, en zijn eigen brieven en publicaties, her en der bijeen gescharreld en in dit boek samengebracht. Ongetwijfeld zal er nog meer tevoorschijn komen. Al die stukken tonen de rollen die hij in zijn leven speelde: bursaal, predikant, broodschrijver, journalist, gedetineerde, chanteur, intrigant en banneling, of hoe het – waarschijnlijk – was om Philip Verbrugge te zijn geweest in de tweede helft van de achttiende eeuw. Rollen die hij speelde of moest spelen. Hij kon niet anders, hij ziet het zelf vast niet zo. Met die gulle archiefbronnen en nietsontziende getuigenissen uit zijn omgeving heb ik zijn werk, leven en leefwereld gereconstrueerd.

De gesjeesde dominee werd en bleef oranjezind tot de dood erop volgde. Hij deed wat predikanten meestal niet doen, namelijk trouwen met een prostituee, hij hield van haar. Hij preekte deugdzaam te zijn, maar was het zelf niet, hij was een moralist met een dubbele moraal. Hij kreeg zijn leven lang forse kritiek te verduren en deelde vileine sneren uit. Bepaald geen rolmodel, iemand die wel zijn sporen naliet – even opmerkelijke als interessante sporen, dat wel.

Nijmegen, zomer 2017

I Soldatenjong en beursstudent

Deventer en Leiden 1750-1776

Philip Verbrugge stamt uit een geslacht van militairen die op het slagveld en in hun loopbaan weinig succesvol waren. Zijn vader, die ook Philip heet, Flip in de wandeling, was luitenant bij de artillerie. Zijn pogingen om de rang van majoor te verwerven leden alle schipbreuk. Over zijn moeder Johanna Muller die in Nijmegen was geboren weten we weinig of niets.

Soldatenjong

Vader Flip trok met zijn gezin van garnizoen naar garnizoen als het oorlogslot dat verlangde. Soldatengezinnen vormen vanwege de voortdurende garnizoenswisselingen een aparte gemeenschap. De militaire gezinnen leven zogezegd 'in het regiment'. Door de voortdurende verhuizingen van legereenheden kunnen zulke gezinnen zich nauwelijks ergens definitief vestigen. Na Deventer verplaatst het garnizoen van Verbrugges vader zich in twintig jaar tijds achtereenvolgens van Sas van Gent naar Breda, Nijmegen, Maastricht, Zutphen en Arnhem.

Tijdens Flips leven woedde de Oostenrijkse successieoorlog. In oktober 1740 volgde Maria Theresia haar vader Karel VI als keizerin van het Habsburgse Oostenrijk. Een aantal Europese mogendheden accepteerde deze opvolging niet, andere vorsten maakten zelf aanspraak op de troon. Frankrijk, Pruisen en Spanje keerden zich tegen de keizerin. De Zuidelijke Nederlanden waren Oostenrijks gebied, omringd door de Republiek en Groot-Brittannië, bondgenoten van de keizerin. Ook de Republiek nam dus deel aan de oorlog. Vader Flip zal deel uitgemaakt hebben van de veertienduizend man sterke staatse hulptroepen die Wenen in augustus 1743 terzijde stonden. In feite is de strijd dan al beslecht omdat de Franse koning Lodewijk XV besluit de Nederlanden binnen te vallen. De oorlog hield Europa in zijn greep totdat in 1748 met de Vrede van Aken een einde aan de strijdhandelingen kwam.

Vader Flip raakt gewond, hoe weten we niet, maar zijn militaire carrière is voorbij, als die al iets had betekend. Het gezin vestigde zich in 1770 in Delft. Hij schreef een verhandeling over militaire discipline, waarvan hij het manuscript schonk aan prinses Wilhelmina van Pruisen, de echtgenote van stadhouder Willem V. Omdat hij gewond was en daardoor ontslag uit het leger moest nemen verzocht hij haar om financiële compensatie en een pensioen. Oranje bezorgde Flip slechts een klein baantje bij de belasting in Delft. Verder ging de prinses niet. Flips verzoek was een van de talloze

smeekbeden die de stadhouderlijke familie dagelijks ontving. Ook het manuscript blijkt verdwenen, nergens meer te vinden. Was het niet interessant of juist gevaarlijk voor de militaire bevelhebber? Hoe dat ook zij, het is vernietigd of weggegooid.

Vader Flip overleed in 1772 en werd met militaire eer begraven. Voor de nabestaanden was het een sterfgeval waardoor het gezin ‘in den allerbittersten stand gedompeld was geworden’. Net als zijn echtgenote had het Willem v evenmin ‘behaagd eenige de allerminste gratificatie aan de ongelukkige Vrouw [de moeder van Philip junior] toe te staan’, schrijft zoon Verbrugge twintig jaar later verbitterd – ook geen pensioen.

Omstreeks 1750 ligt het garnizoen in de buurt van Deventer. In juli 1750 wordt Philip aldaar gedoopt in de Nederduits Gereformeerde kerk, aldus zijn doopakte. Philip zelf houdt vol in 1751 geboren te zijn. Hij is het derde van de zes kinderen die zijn ouders krijgen. Anna, zijn oudste zus, is twintig als Philip wordt geboren, zus Christina zeventien jaar. Zijn broer Herman, die in het garnizoen te Breda was geboren zou niet ouder dan zestien jaar worden. Johan Philip en Maria Dorothea zijn de jongste kinderen.¹

Geen van de jongens uit het gezin Verbrugge-Muller kiest later voor een militaire loopbaan, maar zij krijgen wel een zwieper mee van de drieslag God-Nederland-Oranje. Philip tenminste, en nog wel in de volle betekenis, waarover later. Of en hoe hij met zijn zusjes en broertjes in of nabij het legerkamp opgroeit weten we niet, al wijst zijn doop in een Deventer kerk op enig geestelijk contact met de IJsselstad.

Zoals de jeugd van zovele mensen in de achttiende eeuw in nevelen is gehuld, kennen we die van hem ook niet, bijvoorbeeld zijn gedrag thuis of op straat, of hij ruzie met zijn vriendjes maakt, of hij vriendinnetjes heeft, welke school hij bezoekt, hoe hij zich daar gedraagt en wie zijn schoolmeesters zijn.

Ik denk dat de jongens uit het gezin Verbrugge na het lager onderwijs de Franse school hebben gevolgd. Het vakkenpakket omvat in de achttiende eeuw naast Frans ook aardrijkskunde, geschiedenis, wiskunde, natuurlijke historie, boekhouden en handelsrekenen, heel geschikt voor de handel en het maatschappelijk verkeer. Misschien heeft Philip de Latijnse school bezocht in de plaatsen waar het garnizoen zich bevond. Dat curriculum biedt ruimte voor godsdienstonderwijs, het leren van de Heidelbergse catechismus, zowel in het Nederlands als het Latijn, alsmede kerkgang begeleid door rechtzinnige leraren, met een samenvatting van de preek in het Latijn. Mogelijk heeft hij, gezien zijn relatief hoge leeftijd bij zijn aanmelding als student te Leiden, onderwijs op een Illustere school genoten als voorbereiding op een universitaire studie.

Bursaal in Leiden

Op 2 maart 1771 laat Philip zich als student in Leiden registreren: ‘Philippus Verbrugge Daventriensis. 20, T. Coll. al.’, staat er in het Leidse *album studiosorum* dat rector magnificus Lodewijk Caspar Valckenaer in dat jaar bijhoudt. De T. staat voor Theologicae Studiosus, ‘Coll. al.’ voor Collegii Ordinum alumnus.²

Afb. 1 Pijprokende bursalen te Leiden.

Bursaal Verbrugge krijgt met circa dertig andere *ordinarii* vanaf dat jaar een volledige beurs van de Staten van Holland en West-Friesland. De leeftijd klopt. Lang niet alle studenten geven hun juiste leeftijd op, de gegevens worden zelden gecontroleerd. Een hogere (opgegeven) leeftijd levert namelijk belastingvoordelen op.

Dat Verbrugge Deventer vermeldt wil niet *per se* zeggen dat hij daar ook woont. Het gezin was immers in 1770 naar Delft verhuisd. Het is vaak niet duidelijk of studenten hun geboorteplaats of hun feitelijke woonplaats bij de inschrijving opgeven. Hoe dat ook zij, Philip heeft zijn geboorteplaats voor de registratie gekozen.

Dat hij voor de studie theologie kiest kan zijn wens zijn, maar ook te maken hebben met het tekort aan predikanten in die tijd. Abraham Arent van der Meersch (1720-1792), hoogleraar in de wijsbegeerte en letteren aan het Remonstrants Seminarium in Amsterdam en spectator van het weekblad *De denker*, wijt het tekort in 1774 aan de lage traktementen. Gereformeerde dominees hebben wel een hoger aanzien dan die uit de kring van de dissenters, maar in de jaren tachtig en later kalft de sociale waardering van het predikambt snel af.

De keuze voor theologie kan ook voortkomen uit het feit dat Philip de mogelijkheid krijgt om als bursaal te gaan studeren. Een studie kost in die tijd al gauw zo'n tweehonderd gulden per jaar kamerhuur inclusief – het gemiddeld jaarloon van een arbeider. Dat hij als bursaal naar Leiden kan gaan zal een financiële opluchting voor zijn moeder zijn geweest. Anderzijds mist zij het inkomen dat de jongen anders zou bijdragen. Hij is de enige in het gezin Verbrugge-Muller die gaat studeren.

Hoe de selectie in Deventer of Delft precies is verlopen weten we niet. Het is wel zo dat gedurende de achttiende eeuw gemiddeld per jaar slechts twee studenten uit Deventer in Leiden gaan studeren. Gemiddeld, want Philip is de enige Deventenaar die in 1771 te Leiden wordt ingeschreven. Zijn uitverkiezing is dus een mooie kans op een goede toekomst. In het archief van curatoren in Leiden berust een admissie:

op 25 april 1774 wordt hij op ‘recommandatie van Burgemeesteren en Regeerders der Stad Delft’ bij de Leidse universiteit aanbevolen. Helaas staat er geen motivatie bij, maar bij het doornemen van andere admissies blijkt dat vaak een gelijklopende formulering wordt gebruikt. Maar drie jaar na de inschrijving! Het lijkt op een formele bevestiging van een reeds genomen besluit.

Zijn Sallandse afkomst zal inburgering in het Leidse studentenmilieu niet gemakkelijk hebben gemaakt. Regionale en sociale scheidslijnen lopen immers dwars door faculteiten en groepen studenten heen. Voor Overijsselaars en Geldersen is Leiden een ‘prestige-universiteit’. Daar is het aantal theologiestudenten gemiddeld het laagst in vergelijking met de andere universiteiten, in Franeker ligt het tien procent hoger, in Harderwijk beslaat dit vakgebied ruim een derde van de studenten. In Harderwijk is een studie goedkoper en de theologen die er studeren komen vaak uit minder bemiddelde families. Philip heeft zich goed georiënteerd bij de keuze voor een universiteit of kon hij in Leiden gemakkelijker een beurs krijgen dan in andere universiteitssteden?

Enkele maanden later, in juni 1771, schrijft de zeventienjarige Spaarndammer Petrus Joannes Schardam (1755-1825) zich in voor dezelfde studie als Philip, ook als bursaal.³ Hun levenspaden zullen elkaar de komende tien jaar kruisen, meer dan hun lief is. Na hun inschrijving waarvan ze een schriftelijk bewijs krijgen worden de jongens lidmaat van de universiteit. Dat onderscheidt hen niet alleen op het gebied van de jurisdictie van de inwoners van Leiden, maar biedt ook voorrechten. Zo heeft de universiteit een eigen rechtbank (academische vierschaar) en zijn de studenten vrijgesteld van belasting op wijn en bier en van stedelijke verplichtingen. Naast de eed van gehoorzaamheid aan de rector en onderwerping aan de statuten moeten de jaargenoten zweren geen andere dan de gereformeerde ‘leeringhe aen te hangen oft te volgen, dan die in de zelve Universiteyt geprofesseert ende geleert zal worden, zoe langhe zy in dezelve Universiteyt hem onthouden [blijven] zullen’. De twee antwoorden dan: ‘Zo waarlijk helpe mij God almachtig’.

Schardam en Verbrugge zijn volgens hun inschrijving bursalen van het Statencollege (Collegium ordinum), waar arme studenten theologie in Leiden op voordracht van onder meer steden (in Holland en Zeeland) worden gehuisvest. Van de diverse colleges voor theologiestudenten is het Statencollege, in 1592 gesticht op initiatief van de universiteit en de Staten van Holland en West-Friesland – vandaar de naam – het grootst.

Voor beursstudenten die het gewone curriculum volgen is de inschrijving gratis, een voordeel van vijftien stuivers. De inschrijving in het *album studiosorum* betekent overigens niet dat iemand er zijn hele studietijd zou blijven. Omdat verlenging van het universitaire lidmaatschap jaarlijks noodzakelijk is, een procedure die *recensie* heet, kunnen we zien hoe lang Philip in Leiden studeerde. Hij heeft zijn studie theologie in Leiden voltooid.

Het feit dat ook arme jongens als Verbrugge en Schardam kunnen studeren wordt in hun tijd gehegeld: ‘State Collegianten alias Broodrotten’ heten ze in de anonieme *Copie van een brief door een vader aan zyn zoon, student te Leiden, geschreeven*. We kennen de auteur: het is de orangistische, in Gouda wonende advocaat Samuel Duval (circa 1735-na 1787). Hij vraagt en krijgt toestemming van zijn stadsbestuur om zich